

grote deel van de intellectuelen zich achter de hervormingen en vernieuwingsideeën van Gorbatsjov en eist bovendien openheid over het verleden. Trifonov heeft deze ontwikkelingen helaas niet meer meegemaakt.

In de roman *De oude man* richt hij opnieuw de schijnwerpers op de fascinerende figuur van de kozakkenleider Mironov (in het verhaal 'Migoelin'): Uitgebreid onderzoek in de officiële archieven en in het gebied van de Donkozakken brengt hem ertoe met deze roman voor eerherstel voor Mironov te pleiten. Eén van de hoofdfiguren zegt: "Waarheid heeft volgens mij alleen waarde als ze voor iedereen is. Houd je haar voor jezelf, onder je kussen, zoals Shylock zijn goud, dan, ach, heeft dat geen enkel nut".

Carolina De Maegd komt in haar breed opgezette en boeiend geschreven werk tot deze conclusie: "Ten tijde van Brezjnev reveleerde Trifonov zich als de meest overtuigende spreekbuis van hen die streefden naar een waarheidsgetrouwe weergave van de Sovjet-geschiedenis... Op die wijze ontpopte Trifonov zich als de pionier van een geschiedschrijving die door de 'glasnost'-beweging van de jaren '80 zou worden aangemoedigd..."

Noot

1. Ik wijs er in dit verband nog op, dat er indertijd een proefschrift van Ton Eekman is verschenen, gewijd aan *Anton Tsjechov en de Russische intelligentsia* (1951). Zie ook: W.H. Bruford *Chekhov and his Russia. A sociological study* (1947).

Peter KRUG

* * *

EEN SCHADUWZIJDE VAN DE TWAALFDE-EEUWSE RENAISSANCE

R.I. Moore, *Ketters, heksen en andere zondebokken. Vervolging als middel tot macht*. Ambo, Baarn, & Schoten, Westland, 1988, 158 p., ISBN 90 263 0868 X (Oorspr. titel *The Formation of a persecuting Society*, 1987).

De periode van 1060/70 tot het begin van de dertiende eeuw, is ongetwijfeld een algemeen boeiende tijd geweest. Men ziet hier hoe prachtige realisaties van een tot volle rijpheid gekomen romaanse architectuur reeds moeten wedijveren met beloftevolle gotische realisaties. Parallel met deze artistieke activiteiten, breekt met onder anderen Anselmus van Canterbury en de Parijse magister Abelard een 'nieuwe rationaliteit' door die mede de basis legt voor de verdere opbloei van het Westerse denken. Ondertussen zet de Kerk met de gregoriaanse hervorming een revolutionair maatschappelijk patroon neer dat de hele 'Respublica Christiana' zal doorzinderen. De studie van het Romeinse recht, de groeiende bewustwording van het individu, de verdere ontwikkeling van de steden ... zijn zoveel karakteristieken van het toenmalige wereldbeeld. Op een ander niveau, maar op hun manier toch ook modern, poneren de Cisterciënzers onder de bezieling van Bernardus van Clairvaux, een meer eigentijds kloosterideaal dan dat van het feodale Cluny. Al deze gegevens tekenen een

beeld dat men vanaf 1895 zal omschrijven als 'de renaissance van de twaalfde eeuw'.

De term 'renaissance' heeft ongetwijfeld een positieve klank. Zij wijst op schittering en vernieuwing, maar op die manier werkt deze term ook verhullend. Zij doet vergeten dat deze perioden van verandering tevens steeds maatschappelijke spanningen impliceren die een aantal schrijvende schaduwzijden bevatten. In zijn boek *Ketters, heksen en andere zondebokken*, wijst de Engelse historicus R.I. Moore voor de twaalfde eeuw, op een pijnlijke ontsporing. Voor hem is het inderdaad duidelijk dat Europa omstreeks het jaar 1100 verandert in "een maatschappij van vervolging". (p. 15) Vooral de ketters, de Joden en de melaatsen waren hiervan het slachtoffer. Deze vervolgingen zijn een wezenlijk bestanddeel van de twaalfde-eeuwse hervormingen en niet zomaar een toevallige uitloper ervan. "Vervolgingen waren de duistere onderkant van de herleving in de twaalfde eeuw, en als zodanig niet te scheiden van de anatomie als geheel", meent de auteur. (p. 123)

Zijn hypothese gaat in tegen twee traditionele meningen terzake. Primo de overweging dat vervolging een "kenmerk" (is) van barbaarse maatschappijvormen die de beschaving achter zich zal laten". Tegenover dit vooruitgangsoptimisme staat vervolgens de opvatting dat "vervolving een normale component is van het menselijk bestaan". (pp. 14-15) Beide voorstellingen liggen volgens Moore in hetzelfde bedje ziek. Zij gaan ten aanzien van het historisch fenomeen van de vervolging, onvoldoende ver in de tijd terug waardoor zij er niet in slagen veranderingen te identificeren en dus ook niet in staat zijn om de oorsprong van de vervolgingen in het Westen aan te duiden. Inderdaad, wanneer men de periode van ongeveer de zesde eeuw tot de elfde vergelijkt met de gebeurtenissen vanaf 1100, valt het op dat in de eerste fase geen vermeldenswaardige conflicten met ketters of Joden aanwezig zijn.

Dit interessante programma werkt de schrijver uit in vier hoofdstukken. In een eerste besprekt hij de vervolging zelf. Zowel voor de ketters, de Joden en de melaatsen gaat hij na wat de nalatenschap is van de Oudheid, besprekt hij summier wat in de eeuwen onmiddellijk daarna gebeurt, om dan uitvoerig te blijven stilstaan bij de groeiende vijandigheid tegenover deze groepen vanaf de elfde-twaalfde eeuw. Ondanks kleine chronologische en geografische verschillen, kennen de drie groepen een parallel lopende evolutie waarbij de twaalfde eeuw een belangrijk moment is. Zo meent Moore dat het ontstaan van het stereotype van de Jood als de "godslasterlijke en ontheiligende vijand van Christus" dateert uit die tijd. Dit in combinatie met de Jood als geldschietter en met zijn eigenaardige status als "bezit van de koning", maakt hem tot een gemakkelijk doelwit voor vervolging. (p. 39) Maar ook de twee andere groepen delen hun ongelukkig lot. "Voor alle denkbare doeleinden waren ketters, joden en melaatsen onderling verwisselbaar. Ze bezaten dezelfde kwaliteiten, uit dezelfde bron afkomstig, en ze vormden dezelfde dreiging : via hen was de duivel aan het werk om de christelijke orde omver te werpen en de wereld in een chaos te veranderen". (p. 63)

In een tweede hoofdstuk wordt de classificatie van de diverse vervolgte groepen besproken. Uitdrukkelijk verwerpt Moore de mening dat de twaalfde-eeuwse vervolgingen het gevolg zouden zijn van een substantiële toename van de dissidente groepen. "Dat drie volstrekt verschillende groepen mensen, respectievelijk gekenmerkt door godsdienstige overtuiging, lichaamsgesteldheid en ras en beschaving, allemaal in dezelfde tijd en in dezelfde stadia een zelfde bedreiging zouden zijn gaan vormen, die op dezelfde manier bestreden moest worden, is zo'n absurd idee dat het niet serieus kan worden genomen". Als de verandering niet kan worden toegeschreven aan de vervolgdgen, dan moet de oorzaak worden toe-

geschreven aan de vervolgers. "Wat ketters, melaatsen en Joden gemeen hadden, was dat ze allen het slachtoffer waren van een drang tot vervolging die zich in deze tijd meester maakte van de Europese maatschappij". (p. 65) De nieuwe bestuurlijke elite van de toenmalige maatschappij heeft op dat ogenblik een aantal groeperingen als gevaarlijk gebrandmerkt en de likwidatie ervan kon beginnen. Waarom? Het antwoord wordt in de twee laatste hoofdstukken gegeven.

In eerste instantie steunt Moore zijn uiteenzetting op de klassieke deviantietheorie van Emile Durkheim, die verklaart dat bepaalde individuen of groepen als afwijkend worden omschreven met het doel om, door enkelen buiten te sluiten, de eenheid van de overigen te versterken. (p. 96) Rekening houdend met de maatschappelijke veranderingen in de twaalfde eeuw, kan deze uitleg aanvaardbaar lijken. Een moeilijkheid is hier evenwel dat in deze opvatting verondersteld wordt dat de dissidenten "intense gevoelens van vrees en haat wekten onder de grote massa van het volk". (p. 97) Van dit laatste is echter geen enkel bewijs te vinden. Daarom bouwt Moore verder op inzichten van Max Weber. Op grond hiervan kan men het optreden van vorsten en magistraten in de twaalfde-eeuwse vervolgingen zien "als de belichaming van een voortgaande beweging naar de vestiging van een bureaucratische staat". (p. 101) Van belang in deze context is het feit dat in de overgang van de oude, gesegmenteerde samenleving naar de moderne gecentraliseerde staat, de vorsten hun gezag trachten uit te breiden door misdrijven te scheppen die in feite geen slachtoffer hebben, vergrijpen namelijk tegen abstracties als 'de vorst', 'de staat', of 'de moraal'. (p. 99) Dus niet het gewone volk, maar wel de nieuwe elite heeft de vervolgingen in een stroomversnelling gebracht. Aan de hand van ondermeer een bespreking van het ordale, toont de Engelse historicus aan hoe de gemeenschap als traditionele bron van recht en orde wordt vervangen door de 'geletterde klerken'. Zij zijn de exponenten van het opkomende, bureaucratisch regime en van de professionalisering in de uitoefening van de macht. Deze literati zien vooral in de hoogbeschaafde Joden een potentiële vijand voor hun eigen status en voor de nieuwe christelijke beschaving die zich aan het manifesteren is.

Zonder twijfel is dit een boeiende studie over een onderwerp dat jammer genoeg, actueel is. Vooral ten aanzien van de Joodse situatie klinkt Moore's argumentatie over de nauwe relatie tussen de clerici en de vervolgingen, legitiem. Wel blijft men met een aantal fundamentele vragen zitten. Zo spreekt hij bijvoorbeeld in verband met het bovenstaande over 'de triomf van de rede'. Welke inhoud wordt hier aan het begrip 'rede' gegeven? In Moore's uiteenzetting wordt de rede al gezien als wapen om voluit te kunnen onderwerpen en beheersen. Tot op zekere hoogte lijkt mij dat vanaf de dertiende eeuw inderdaad juist te zijn. Maar rekening houdend met de manier waarop bepaalde twaalfde-eeuwse auteurs, zoals Abelard en Gilbert de la Porrée de 'rede' hanteerden, vrees ik dat de visie van de auteur toch té weinig genuanceerd en té anachronistisch is.

Raoul BAUER

* * *